

מה עניין בובר אצל המאה ה-21? הרהורי מתרגם

א' פלשמן

"אני ואתה" של מרטין בובר הוא מנכסי צאן ברזל של העם היהודי. הורתו ולידתו של חיבור זה הוא בניסיון של בובר להתחקות על שורשי הרוחניות שלנו, בתוך כדי דו-שיח ערני הן עם יהודים ששותפים לניסיון זה הן עם לא-יהודים בעלי יסודות רוחניים דומים. סגנונו של החיבור שואב השראה מן התנ"ך והוא מרבה להשתמש בדימויים תנ"כיים. לדעתי אפשר לראות בו מעין מדרש מודרני על הדיבר הראשון, "אֶנֶכִּי ה' אֱלֹהֶיךָ", ועל שיר השירים.

הספר, שנכתב בגרמנית, ראה אור בשנת 1923. תרגומו העברי הראשון, מאת צבי וויסלבסקי, ראה אור בשנות ה-50 של המאה הקודמת.ⁱ ואולם אף שתורגם לעברית, השפעתו נודעה בעיקר מחוץ לישראל – הן בקרב היהודים בפזורה הן בקרב לא-יהודים – אולי בגלל הסלידה שחשו אז בארץ מכל מה שיש בו ולו אבק של גרמניה ושל גרמניות, ובעיקר משום שהעברית הגבוהה של וויסלבסקי הקשתה על הבנתו. מספרים שהיו מקניטים את בובר על כך שהעברית שבפיו אינה עשירה דיה לאפשר לו להגיע לרמת הערפול שהגיע אליה בגרמנית.ⁱⁱ דומה שתרגומו של וויסלבסקי "תיקן" מצב זה – "אני ואתה" בלבד העברי עלה על המקור הגרמני בחוסר בהירותו. תרגומו הביא אפוא לגניזתו.

ואולם כלום יש טעם לחזור ולתרגם ספר שראה אור לראשונה לפני כמעט מאה שנים? מה לנו ולספר זה? איזה עניין עתיד למצוא בו קורא עברית בן זמננו?

לדעתי לא זו בלבד שלא נס ליחו של הספר הזה, אלא שבמובנים רבים הרעיון המרכזי המובע בו רלבנטי היום אף יותר משהיה עם צאתו לאור. להלן אסביר במה הדברים אמורים.

*

ב"אני ואתה" ניסה בובר להציע פתרון חדש לשאלת משמעות החיים. לפני כן חיפש את הפתרון במיסטיקה יהודית, ובייחוד בחסידות. בעת ההיא היה נתון גם להשפעת הגותו של ניטשה, וחיפש אפוא חווייה מיסטית שביסודה ההנחה שאיחוד העולם מותנה באיחוד של האדם עם עצמו; כשהפרט מגשים את עצמו, העולם מתקדם. זמן מה אף הלך שולל אחר התפיסה שייחסה לחוויות שחווי חילי השוחרות במלחמת העולם הראשונה תוצאות רוחניות קיומיות. בובר דימה לחשוב שההתרגשות העילאית שחשו החיילים בחזית הביאה למעין אחדות פנימית. ואולם לאחר ששפכות הדמים נמשכה, וידיד נפשו, הסוציאליסט גוסטב לנדאואר, שמתח ביקורת על יחסו החיובי לכאורה למלחמה, נרצח, חזר בו בובר מתפיסה זו ופנה לדרך אחרת.ⁱⁱⁱ

בשנים שלאחר המלחמה גיבש בובר רעיון כמעט חדש^{iv} - לא בתוך האדם חל האיחוד הגדול, אלא בין אדם לחברו. ואף האדם עצמו, שני מישורי קיום לו – במישור אחד הוא פונה אל חברו (או אל העולם או אל הא-ל), ומתוך המפגש פנים אל פנים אתו מתרחש האיחוד הגדול הן בתוך שניהם הן ביניהם; ובמישור אחר הוא בוחר להישאר לבדו והיחס בינו ובין חברו נשאר ברמה של ניסיון ושימוש, לא של מגע מהותי. את המישור הראשון כינה בובר "אני-אתה", ואת המישור השני כינה "אני-לז".

למרבה הצער, המישור השני הוא המישור של קיומנו הלאומי היום: הפרטה כלכלית ואידאולוגית, ניסיון להידמות לאמריקה, ייאוש של השמאל לאחר התמוטטות ברית המועצות בלי שום ביקורת על הקפיטליזם, האמונה שאם הפרט יגשים את עצמו, העולם יתקדם – כל אלו שייכים למישור הקיום של היחס אני-לז. אני מאמין שאנו עתידים לזנוח את השעבוד הבלעדי שלנו למישור הקיום הזה, ואפשר שספרו של בובר יראה לנו את הדרך למישור קיום נכון יותר.

חיבורו של בובר רלבנטי היום מעוד בחינה חשובה, שקרובה לעבודתי כפסיכיאטר. מאז נכתב התפתחו מאוד השיטות השונות של הטיפול הנפשי. אסכולות שמבוססות על התאוריה של יחסי אובייקט^v, על הפסיכולוגיה של העצמי^{vi} ועל הגישה ההתייחסותית^{vii} - כולן מייחסות חשיבות רבה לטיב הקשר בין מטפל למטופל. כולן גורסות שהמפגש המיוחד בין מטפל למטופל, הקשר הבין-אישי עצמו, הוא כלי טיפול עיקרי. לפי אסכולות אלו הפרט כשהוא לעצמו הוא מעין אשליה; רק דרך הזולת, רק דרך האחר הוא חש את קיומו הוא. מטרת הטיפול היא לאפשר קשר כזה, שאמור להיווצר בין ילדים להוריהם, באמצעות הקשר שבין המטופל למטפל. בובר שואל בספר שאלות חשובות על הגורמים החוסמים את הדרך לקשרי "אני-אתה" ומתאר יפה את המחיר הכבד שמשלם אדם שמוותר על מישור קיום זה.

תחומים רבים של טיפול מכירים בחשיבותם הרבה של יחסי אני-אתה. מייסדי תחום הטיפול המשפחתי, למשל, כתבו כבר לפני כעשרים וחמש שנה שתכלית הטיפול המשפחתי לאפשר לכל אחד מבני המשפחה לפתח "אני" נבדל ושלם, כדי שיוכל לכונן קשר עם "אני" נבדל ושלם אחר. ובמילים אחרות, לאפשר קשרי אני-אתה בובריאניים.^{viii}

גם בענף החוקר את התפתחותו המוקדמת ביותר של התינוק הושמעו טענות על חשיבותו של הקשר ההדדי בין האם לתינוקה: התפתחות התינוק תלויה באישור חוזר ונשנה של האם לנוכחותו של תינוקה, וקיומו של התינוק משפיע על התגבשות ה"עצמי" של האם. בספר *The Present Moment*, שראה אור ב-2004,^{ix} מדגיש דניאל שטרן, מגדולי החוקרים בתחום זה, את

החשיבות של מפגשים פנים אל פנים. יש לציין שלשטרן עצמו הוצע לא אחת לבחון את הדמיון בין מחקריו ובין הגותו של בובר.

אפילו בחקר המוח, המתפתח בימינו, הכירו בקיומו ובחשיבותו של הקשר הבין-אישי. בשנת 1998 גילו באוניברסיטת פארמה שבאיטליה את "גִּירון המראה". כשאנו רואים אדם אחר מבצע פעולה מורכבת ומוכרת - למשל, מושיט יד לקחת לו פרי לאכילה - החלק המוטורי במוחנו מופעל כמעט כאילו ביצענו את הפעולה בעצמנו. כלומר, פעולתו של יצור אחר מעוררת במוחי תגובה כמעט זהה לתגובה שמתעוררת בי כשאני מבצע את הפעולה בעצמי. תופעה זו מאפשרת להסביר, למשל, תעלומה התפתחותית ידועה - יכולתו של תינוק בן חודש "לחקות" הוצאת לשון. מתברר שכשאני מוציא את לשוני, אני גורם למוחו של התינוק להרגיש כאילו עשה פעולה זו בעצמו וכך גורם לו לעשות כן בפועל. לקשר ה"מיסטי" לעתים שבין אדם לחברו יש אפוא הסבר נירולוגי.^x

לסיכום אני מבקש להציג לפניכם כמה מחשבות שעלו במוחי בתוך כדי עבודתי הטיפולית. בובר ראה ביחסי אני-אתה יחסים טהורים והבחין הבחנה מוחלטת בינם ובין יחסים שמבוססים על התנסות ועל שימוש. עבודתי הטיפולית הביאה אותי לחשוב שנכון יותר לדבר על משאלה לכונן יחסים טהורים שכאלה, מתוך הכרה שגם מימוש חלקי שלהם הוא משמעותי ביותר. עצם העובדה ששני בני זוג, למשל, מוצאים דרך לבטא או לשמוע חלקים בתוכם שלא יכלו לבטא או לשמוע עד אז, מעידה כי יחסי האני-אתה ביניהם מתרחבים ונעשים עמוקים יותר. שינוי כזה יכול בהחלט להיות יעד ראוי לתהליך טיפולי.^{xi}

ההזדיות העומדת בבסיס היחס אני-אתה יכולה אף היא להפרות את השיח הטיפולי. בהקשר זה אזכיר בקצרה שני עניינים. ראשית, הפסיכולוגיה של העצמי מדגישה את השפעת העצמי של המטפל ההתהוות העצמית של המטופל. ספרו של בובר יכול להסב את תשומת לבנו לנושא חשוב לא פחות - השפעת העצמי של המטופל על ההתהוות העצמית של המטפל. שנית, בחיבור זה בובר מצביע לא רק על החרדה מפני כניסה לקשר אני-אתה, שמוכרת בשיח הטיפולי כחרדה מפני אובדן העצמי וההימזגות באחר, אלא גם על הכאב העמוק הכרוך ביציאה מקשר אני-אתה, ובלשונו של בובר "המועקה הנשגבה שהיא מנת חלקנו, [1.23]" הגלגול ב"לז" שנגזר על כל "אני" ייחודי. את הכאב הזה אני מרבה לפגוש אצל מטופלים ובובר עוסק בספרו בגורמים שמביאים בני אדם רבים להימנע ממנו.

אף שלחיבורו של בובר נודעת חשיבות רבה בתחומים שונים, ובייחוד במקצועות בריאות הנפש, אין מרבים לקרוא בו. חוקרים רבים אמנם מזכירים את מושגיו, אבל כיוון שאין הם קוראים בו בפועל אין הם מצטטים ממנו והוא נעדר מרשימת המקורות.

סיבה אחת היא בוודאי סגנונו הקשה לקריאה. גם התרגומים שלו לאנגלית לא פתרו קושי זה. התרגום הראשון, מאת הסקוטי רונלד גרגור סמית,^{xii} כתוב באנגלית מליצית שמקשה על הבנת הרעיונות. התרגום השני, מאת הפילוסוף וולטר קואפמן,^{xiii} שנודע כמתרגמו של ניטשה, אמנם בהיר יותר אבל חסרה בו "נשמה".

סיבה אחרת קשורה לגישה הדתית של בובר. אף על פי שהספר תורם רבות להבנת החיים המשותפים של בני אדם, ביסודו של דבר כתב בובר את ספרו על אלוקים. בהגותו באותה תקופה ביכר בובר לעסוק בשאלות תאולוגיות, כפי שעולה מן ההרצאות שנשא בבית מדרשו של פרנץ רוזנצווייג סמוך לזמן הכתיבה.^{xiv} ואילו אנשי מקצועות בריאות הנפש – בייחוד באמריקה – אינם בקיאים בדת ולרוב אף מצהירים על חוסר עניין בכל הקשור בה.^{xv}

עוד סיבה שבגללה אין מרבים לקרוא חיבור זה, שהיא אל נכון החשובה מכולן, קשורה למה שאפשר לכנות העמדה הפוליטית של הספר, שכולו אומר שחרור מתכנון ומשליטה. רעיונותיו של בובר אינם עולים בקנה אחד לא עם הדגש ששמו בתועלתיות מאז שנות החמישים של המאה הקודמת באמריקה, ולא עם העקרונות של ה"שכל ישר" והפוזיטיביזם הלוגי, שדוגלים בשליטה ותכנון. גם היום צומחת במקצועות בריאות הנפש גישה לא-מאוזנת שדוגלת בתכנון ובשליטה. הגישה הרווחת בימינו דורשת שמדעי בריאות הנפש יצטמצמו רק למה שניתן לכימות – כלומר למה שמכנה בובר עולם ה"לז" – העולם שנתון לסדר, למידה ולמניין, אבל אינו לדבריו "סדרו של העולם" [1.29].

*

דרכי שלי אל הספר הזה ארוכה ומפותלת. כמו רבים מבני דורי בארצות-הברית, קראתי אותו קריאת בוסר בשנות התיכון, בתרגומו המליצי של רונלד גרגור סמית. התפעלתי מאוד מהספר, אבל מן הסתם לא ממש הבנתי אותו. רק כעבור כעשרים שנה, בסוף שנות השמונים של המאה שעברה, נזקקתי לו שוב. בעת ההיא התחלתי לעסוק בקשר שבין הגישה הפסיכו-דינמית (ה"פרוידיאנית") ובין הגישה המשפחתית-מערכתית. חקרתי את הקשר בין התינוק הקטן לאמו בעזרת מושגים מן הפסיכולוגיה של העצמי והגעתי למסקנה שקיום העצמי תלוי בקיומו של קשר של יצירה משותפת עם האחר. הרעיון נשמע לי מוכר, וכשחזרתי ועברתי על הספרים שברשותי נחו

עיניי על ספרו של בובר. נדהמתי למצוא בו ניסוחים ישנים של שאלות שנידונו בעת ההיא בספרות המחקרית העדכנית ביותר. חזרתי וקראתי בו והעמקתי בו.

תחילה שיתפתי את תלמידי בקטעים שהשימו אותי ביותר. כיוון שנוכחתי לדעת שישראלים רבים בעלי השכלה גבוהה ועניין רב בנפש האדם מעולם לא שמעו על הספר, כללתי את חלקו הראשון ברשימת קריאת החובה לקורס. אבל עד מהרה נוכחתי לדעת שרק מעטים מצליחים להבין את תרגומי – הן את התרגום לאנגלית הן את התרגום לעברית. התחלתי לתרגם בעל פה, מאנגלית לעברית, את עיקרי הדברים וגיליתי שהתלמידים צמאים לשמוע ולהבין; יתר על כן, מצאתי שההתמודדות עם הגותו של בובר עשתה את השיח בכיתה ליצירתי יותר ולאנושי יותר. היה לי ברור שתרגום נוח יותר לקריאה נחוץ ביותר.

ברבות הימים למדתי גרמנית והתחלתי לקרוא את בובר במקור. כעבור זמן מה התחלתי גם לתרגם אותו. ציבור היעד היה תלמידי. לא הייתי מספיק "מומחה" בשפות או בהגות בכדי להירתע ממשימה "בלתי אפשרית" בעליל. מסרתי גרסות ראשוניות של החלק הראשון לתלמידי והתרשמתי שהתרגום החדש אכן מקרב מעט את התלמידים לספר ולמחברו. אספתי את הערותיהם של תלמידי והמשכתי במלאכה. התוצאה מונחת לפניכם.

*

במלאכת התרגום ניסיתי לאזן בין המליציות המתחייבת לעתים מן המקור ובין הצורך ליצור טקסט מובן. השתדלתי להיות נאמן לדרכו של בובר, שהיה אחד המתרגמים הגדולים של המאה העשרים. בובר סבר שיש לחשוב כיצד היה המחבר כותב אילו חי בהקשר הלשוני של המתרגם.^{xvi} ניסיתי לדמיין אפוא כיצד היה בובר כותב בעברית אילו חי היום בארץ.

מטבעה, מלאכת התרגום כרוכה בבחירות והכרעות. בדרך כלל העדפתי מילים פשוטות, בייחוד כשבובר עצמו השתמש במילים שמוכרות לכל קורא גרמנית. מתוך שיחות עם קוראים ראשוניים, הכרתי שבחירותיי מפריעות לחלק מקוראיי.^{xvii} מכיוון שאנו מצויים בעידן פוסט-מודרני, עלה בדעתי שגם תרגום יכול להשאיר "דרגות חופש" לקורא. בעצה אחת עם פרופ' פול מנדס-פלור הוספתי רשימת מונחים קצרה בסוף הספר. שם ציינתי אפשרויות אחרות לתרגומים מסויימים.

הנה שלוש דוגמאות. בובר הבחין בין המילה המשמשת לציון הגוף השני, Du, ובין המילה המשמשת לציון הגוף השלישי, Es. מילים אלו הן מן המילים הנפוצות והפשוטות ביותר בשפה הגרמנית. במסורת הפילוסופית בגרמנית המונח הקטן Es רומז על מידה של ניכור, יחס כמו אל

חפץ, אובייקט. לציין זאת וויסלבסקי בחר לתרגם אותו במונח "לז", המצביע על ניכור יותר משמעותי מסתם גוף שלישי. נאלצתי להסכים עם בחירה זו למרות שהיא מכבידה על הקורא, ולמעשה אינו באמת "תרגום" לעברית אלא המצאה. דעתי אינה שלמה עם הקושי שנגרם לקורא כבר בעמוד הראשון בגלל מונח זה. לדעתי לקורא של ימינו ההבדל בין גוף שני לגוף שלישי הוא המכריע גם מבמשעותן של מילות-היסוד בהגותו של בובר. על כן אני מציע לקורא שאין דעתו נוחה ב"לז" ל"תרגום" אותו לעברית פשוטה של "זה" או של "הוא".

עוד דוגמה: המילה Wesen נפוצה מאוד בספר ומובנת היטב לכל קורא גרמנית. היא נגזרת מפועל שמובנו "להיות" ומציינת את המשמעות של המילים האנגליות being ו-essence. לרוב תרגמתי אותה למילה הפשוטה "קיום", שלדעתי מובנת יותר מאפשרויות אחרות (כגון "ישות" בתרגומו של וויסלבסקי, או "הווייה"). בהקשרים מסוימים תרגמתי אותה ל"מהות", ובמקומות אחדים תרגמתי ל"בכל נפשך". הקורא שמעדיף לקרוא "הווייה" במקום "קיום" לא יפסיד הבנה נכונה.

דוגמה אחרונה: המלה הפשוטה Beziehung מצביעה על קשר ממשי בין אנשים שמתממש בכאן ועכשיו. בחרתי לתרגם "קשר" לפי העברית השגורה בפינו בארץ היום. יש שמעדיפים את התרגום הקודם "זיקה". לדעתי העדפה זו אינה גורעת דבר מהבנת הספר. הספר מתורגם כאמור מן המקור בגרמנית,^{xviii} אבל נעזרתי גם בשני התרגומים לאנגלית שהזכרתי לעיל; בתרגום הצרפתי,^{xix} שבמקומות רבים היה הבהיר מכולם; ובתרגום העברי הישן.

*

ברצוני להודות כאן למי שסייעו בידי להשלים את המלאכה. בראש ובראשונה תודתי נתונה לפרופסור פול מנדס-פלור, מחוקריו החשובים של בובר, שהעניק לי מזמנו הקצוב ומידיעותיו הרחבות וסייע לי לדייק מבחינה מדעית ופילוסופית. מאירה טורצקי ערכה עריכה לשונית רצינית, מעמיקה, מסורה ויצירתית. אורית אלירז ממוסד ביאליק עמלה רבות להוציא את הספר לאור. פרופ' יעקב רז נענה באדיבות לבקשתי שסייע בתרגום כמה מונחים בודסיסטיים ובהערות על הקשר בין הגותו של בובר לבודהיזם כפי שאנו מבינים אותו בימינו. דבר נאה ויאה בעיניי שעיסוקי בספר זה בירכני בקשרים ובדיאלוגים פוריים. ידידתי שלומית סימון ובתי מירי פלשמן העירו הערות חשובות. אני מודה לכולם, ועם זה מבקש לציין שאני מקבל עלי את האחריות לכל מילה ומילה.

אני מבקש להודות גם לאשתי גילדה, שתמכה בפרויקט בנאמנות וליוותה אותו בחיך.
 התרגום מוקדש באהבה רבה לידידתנו אלישבע "בטסי" שפירא שנקטעה בדמי ימיה בשלבי הכנה
 אחרונים של הספר.

מי ייתן והתרגום החדש יקרב ספר חשוב זה לקוראים ויאפשר להם לכוון עם מחברו יחסי אני-
 אתה.

-
- ⁱ מרדכי מרטין בובר, **בסוד שיח**. ירושלים: מוסד ביאליק, תשי"ט (?)
- ⁱⁱ Walter Kaufmann, "I and You: A Prologue" in Martin Buber, *I and Thou*, Trans. W. Kaufmann, New York: Charles Scribner's Sons, 1970, p. 20.
- ⁱⁱⁱ Paul Mendes-Flohr, *From Mysticism to Dialogue*. Detroit: Wayne State University Press, 1989.
- ^{iv} Walter Kaufmann, *Discovering the Mind Vol. II, Nietzsche, Heidegger and Buber*. New Brunswick: Transaction, 1993.
- ^v תנחום אגודן, **מצע הנפש**. תרגמה איריס גיל-רילוב. תל-אביב: תולעת ספרים, 2003.
- ^{vi} Heinz Kohut, *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press, 1971.
- ^{vii} Stephen Mitchell & Lewis Aron, Eds., *Relational Psychoanalysis*. Hillsdale, NJ: Analytic Press, 1999.
- ^{viii} Alan Flashman, "Almost Buber: Martin Buber's Complex Influence on Family Therapy" ^{viii}
alanflashman.com/almost-buber/.
- ^{ix} Daniel Stern, *The Present Moment*. New York: Norton, 2004. See also: The Boston Change Process Study Group, *Change in Psychotherapy: A Unifying Paradigm*. New York: Norton, 2010.
- ^x Giacomo Rizzolatti & Laila Craighero, "Mirror neuron: a biological approach to empathy." In ^x
 Changeux, et al., *Neurobiology of Human Values*. Berlin: Springer, 2005.
- ^{xi} אהרון פלשמן, "'אתי ואתה' – ואנחנו: בובר ובריאות הנפש במאה ה-21". ^{xi}
alanflashman.com/martin-buber/.
- ^{xii} Martin Buber, *I and Thou*, Trans. Ronald Gregor Smith, New York: Charles Scribner's Sons, 1958.
- ^{xiii} Martin Buber, *I and Thou*, Trans. W. Kaufmann, New York: Charles Scribner's Sons, 1970
- ^{xiv} Rivka Horwitz, *Buber's Way to "I and Thou"*. Philadelphia: Jewish Publication Society 1988.
- ^{xv} Flashman, *op.cit.*
- ^{xvi} Kaufmann, "Prologue", *op. cit.* and "*Discovering the Mind*", *op.cit.*
- ^{xvii} אני מודה לתלמידיי מכל השנים ולפרופ' יעקב רוז ותלמידיו על הערות מאירות עיניים על התרגום.
- ^{xviii} Martin Buber, *Ich und Du*. Heidelberg: Lambert-Schneider, 1983.
- ^{xix} Martin Buber, *Je et Tu*. Traduit par G. Bianquis. Paris: Aubier, 1969.